

Sveriges lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds-
och växtproduktionsvetenskap

Landskapsarkitektoniska perspektiv på flyktingläger

Ella Rydmark

Självständigt arbete • 15 hp
Landskapsarkitektprogrammet
Alnarp 2019

Landskapsarkitektoniska perspektiv på flyktingläger

Landscape architectural perspective on refugee camps

Ella Rydmark

Handledare: Kristin Wegren, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Examinator: Anna Peterson, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Omfattning: 15 hp

Nivå och fördjupning: G2E

Kurstitel: Kandidatexamensarbete i Landskapsarkitektur

Kurskod: EX0845

Ämne: Landskapsarkitektur

Program: Landskapsarkitektprogrammet

Utgivningsort: Alnarp

Utgivningsår: 2019

Omslagsbild: Zaatari Refugee Camp av Planet Labs Inc (CC BY-SA 4.0)

Elektronisk publicering: <http://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: flyktingläger, UNHCR, bostadsplats, psykisk ohälsa, offentliga rum, grönska, landskapsarkitektur

SLU, Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap

Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Sammandrag

Arbetet behandlar frågan om flyktinglägers gestaltning där det mänskliga välmåendet är centralt. Psykisk ohälsa är ett växande problem i hela världen och människor som flyr sina hem bär ofta med sig trauman in till sina nya hem i flyktinglägren. Som landskapsarkitekt har nyfikenheten för vad en temporär plats kan erbjuda sina boende varit en drivkraft samt vad min yrkesgrupp kan bidra med för att förbättra situationen för människor på flykt. Genom litteraturstudier och samtal med personer på FN har uppsatsen undersökt befintlig planering för flyktingläger. Flyktinglägren är enligt UNHCR menade att vara temporära platser och det finns mycket världspolitik bakom gestaltningen. Det faktum att flyktingläger ofta blir permanenta är en problematik som arbetet behandlar och visar på att förbättring kan ske om bara viljan finns. Grönska och demokratiska utrymmen är några aspekter som forskningen visar skulle kunna förbättra den mentala hälsan i en stad, detsamma borde gälla ett flyktingläger. I ett flyktingläger spenderas en stor del av dagen i de offentliga rummen och trots detta är gestaltningen av dessa rum minimala.

Abstract

This thesis deals with the issue of the design of refugee camps where the human well-being is central. Mental illness is a growing problem around the world and people who flee their homes often carry their trauma with them to their new homes in the refugee camps. As a landscape architect, the curiosity for what a temporary place can offer their residents has been a driving force and what my professional group can contribute to improve the situation for refugees. Through literature studies and conversations with people at the UN, the paper has examined existing planning for refugee camps. According to the UNHCR, the refugee camps are meant to be temporary places and there is a lot of world politic behind the design. The fact that refugee camps often become permanent is a problem that the thesis deals with and shows that improvement can occur if only the will exists. Greenery and democratic spaces are some aspects that research shows could improve mental health in a city, therefor it could also be applied at a refugee camp. In a refugee camp, a large part of the day is spent in the public spaces, and yet the design of these rooms is minimal.

Förord

Det har varit otroligt givande att sätta sig in i UNHCR:s planeringsdokument och att försöka förstå komplexiteten i att bygga upp ett flyktingläger. Även spännande att försöka hitta kärnan inom landskapsarkitektur när de förhållande som vi i Sverige jobbar med inte behöver beaktas. Efter detta arbete har min övertygelse om att landskapsarkitektur är viktigt bara blivit starkare.

Stort tack till Yasmine Sherif på Education Cannot Wait, vars kunskaper och driv uppmuntrade mig till att göra något mer av det här arbetet.

Tack även till min handledare Kristin som kommit med bra feedback och strukturerat upp mitt arbete under hela kursen. Dina uppmuntrande ord och konstruktivitet har varit guldvärt!

Sist men inte minst vill jag tacka farmor Anna som under hela min uppväxt visat ett starkt engagemang för alla människors lika rättigheter. Oavsett vilken flyktingstatus eller nationalitet har hon alltid hjälpt dem som behöver det som mest.

Innehållsförteckning

Inledning.....	8
Mål och syfte.....	8
Målgrupp.....	8
Material och Metod.....	9
Avgränsning.....	9
Bakgrund.....	10
Landskapsarkitektur applicerat på flyktingläger.....	13
Invånarna och deras levnadsvillkor.....	13
Hälsan i lägret.....	15
Befintlig planering av flyktingläger.....	18
Ortsanalys.....	21
NGO:s och politiken bakom flyktingläger.....	23
Diskussion.....	26
Planering.....	26
Välmående.....	28
Socialt.....	30
Slutsats.....	33
Källor.....	34

Inledning

Som landskapsarkitekt är det intressant att undersöka hur flyktingläger byggs upp eftersom det handlar om människors boendemiljö, men med andra förutsättningar än klassiska städer. Det handlar också om människor i kris som behöver tas hand om på olika sätt i en miljö som inte ger många alternativ. I lägren kretsar aktiviteten ofta kring matutdelning och annat som täcker mänskliga basala behov. UNHCR arbetar delvis för att sysselsätta människor i lägren men det kan diskuteras vad som mer kan göras. I flera fall visar flyktingläger upp en växande ekonomi inom lägrens gränser, det finns också exempel på där värdlandet ger människor arbetstillstånd utanför lägren. Arbetslösheten är fortfarande hög trots detta och stora delar av dagen måste därför spenderas på att göra något annat än att arbeta. Eftersom det endast finns minimalt utrymme i privata rum eller offentliga rum som vi i väst är vana att se dem finns det många frågetecken att reda ut. Hur planeras ett läger från start där det inte finns några naturliga aktiviteter att röra sig kring? Hur kan vi förbättra livssituationen för både barn och vuxna i ett flyktingläger? Och på vilket sätt kan landskapsarkitektens yrkeskunskap komma till nytta? Eftersom kombinationen landskapsarkitektur och flyktingläger är ett obeprövat ämne och jag personligen inte har besökt ett flyktingläger, är det dem teoretiska delarna som har undersökts. Till grund för detta arbete ligger de mänskliga rättigheterna som gäller alla människor i världen och deras rätt till ett bra liv. Med hjälp av landskapsarkitektens verktyg kommer arbetet att försöka applicera de kunskaperna på flyktingläger så att de mänskliga rättigheterna efterlevs.

The Universal Declaration of Human Rights. Article 25

“1. Everyone has the right to a standard of living adequate for the health and well-being of himself and of his family, including food, clothing, housing and medical care and necessary social services, and the right to security in the event of unemployment, sickness, disability, widowhood, old age or other lack of livelihood in circumstances beyond his control.

2. Motherhood and childhood are entitled to special care and assistance. All children, whether born in or out of wedlock, shall enjoy the same social protection.”-(OHCHR 1948)

Mål och syfte

Målet är att förstå hur landskapsarkitektur kan förbättra situationen i flyktinglägren och därmed förbättra levnadsvillkoren för de människor som bor där. Syftet är att hitta verktyg för att landskapsarkitekter och att personer som jobbar med frågor kring ett flyktingläger ska kunna använda dem i sina framtida arbeten.

Målgrupp

Arbetets målgrupp är både landskapsarkitekter och personer som jobbar med flyktingläger. För att skapa en förståelse för arbetet förklaras båda sidornas perspektiv på en grundläggande nivå. Tanken är att arbetet kan användas av personer inom FN för att få en bättre inblick i vad landskapsarkitektur kan göra för ett flyktingläger. För landskapsarkitekter är det framförallt komplexiteten i den temporära staden som kan vara användbar i formandet av platser.

Material och Metod

Den främsta källan i litteraturstudien är UNHCR, FN:s flyktingorgan, som är den största globala aktören i flyktingläger. Organisationen gör egna rapporter årligen om olika aspekter av ett flyktingläger där de dels tar hjälp av utomstående experter men också använder sina egna anställdas kompetenser. Dessa rapporter kombinerat med andra NGO:s (Non governmental organisations) och myndighets rapporter ligger till grund för att förstå hur planeringen av läger ser ut idag.

Dokumentärserier om flyktingläger ligger delvis till grunden för att förstå vardagen i ett flyktingläger där jag både har sett UNHCR:s egna serier samt fristående dokumentärer. Författare som används är till exempel Jane Jacobs och Jan Gehl som båda har influerat modern västerländsk landskapsarkitektur. För att stödja deras generella teorier med vetenskapliga belägg har ett flertal forskningsrapporter använts. Bland annat spelar den miljöpsykologiska aspekten en stor roll i uppsatsen med föreläsningar och forskningsrapporter från Patrik Grahn och Roger Ulrich med flera.

Arbetet är baserat på en litteraturstudie och samtal med en representant som har jobbat på FN. Yasmine Sherif är nu Director på Education Cannot Wait(ECW), en fond för att säkra utbildning för alla barn och som har koppling till UNICEF. Hon har arbetat inom FN:s olika organ i mer än 20 år och besökt många flyktingläger. Jag besökte hennes kontor i New York för att få en helhetsbild av hur organisationen fungerar och ta del av hennes breda erfarenheter. Detta för att se om planeringsdokumenten lever upp till verkligheten och för att få en bättre insikt i hur verkligheten ser ut för dem som bor och jobbar i flyktingläger. Mejlkorrespondens har skett med Thomas Palo angående rapporterna han har skrivit.

I litteraturstudien har den psykiska ohälsan och det generella välmåendet för flyktingar varit i fokus. De infallsvinklar som har använts är landskapsarkitektens förståelse för vad en bra utemiljö kan göra för ett område. Aspekter som miljöpsykologi, skala och rumslighet är primära infallsvinklar för att på olika sätt förbättra situationen i ett flyktingläger.

För att kunna förstå varför lägren ser ut som de gör är det viktigt att analysera de dokument som styr planeringen. Utan en grundläggande insikt i hur dagens planering ser ut är det svårt att kommentera den. Genom att jämföra UNHCR:s planeringsdokument med litteratur som behandlar landskapsarkitektur går det att se både skillnader och likheter.

Avgränsning

Arbetet kommer att fokusera på de sociala aspekterna av ett flyktingläger där landskapsarkitekturen kan medföra förbättring. Uppsatsen kommer inte att gå in på var i lägret olika aktiviteter bör placeras specifikt och inte heller kommer byggnadsarkitektur diskuteras.

För att jämföra situationen i flyktingläger hade det varit frestande att ta upp favelor och liknande temporära bostadsområden för utsatta människor. De allra flesta flyktingarna hamnar i dessa områden då de ligger i urbana områden till skillnad från flyktingläger (Henriksson 2016, UNHCR 2019c). En stor skillnad som är väsentlig i ett arkitektoniskt perspektiv är att favelors uppbyggnad är enligt Theresa Williamson helt skapad av de boende i området och

det finns ingen grundplanering för dem (Williamson u.å.). Ett flyktingläger är helt bestämt efter UNHCR:s standardisering eller liknande för andra stora hjälpororganisationer. Detta gör att även fast brukargruppen är desamma i de två områdena så är planeringen varandras motsatser. Favelor kommer därför inte att behandlas i arbetet.

Bakgrund

I planeringen av svenska städer är det idag en självklarhet att planera in torg, parker och lekplatser för att skapa en hållbar stad. Hållbarhetsbegreppet behandlas i den här uppsatsen främst ur ett socialt perspektiv men även ur ekonomiska och ekologiska perspektiv. Enligt studien *Inclusive Healthy Places* av Gehl institute ger bra allmänna platser upphov till ett hälsosamt socialt liv. De förklarar hur viktigt det är för både individen och samhället att skapa bra offentliga platser där människor kan mötas och utföra olika typer av aktiviteter (Gehl Institute 2018). Inom branschen är vi eniga om hur viktigt det är att bygga för alla och att tänka på brukargrupper inom planeringen för att platsen ska användas av så många som möjligt. Vi är också eniga om hur viktig grönskan är för människan, både i städer och utanför av olika anledningar. De gröna strukturerna i städerna ger ett stort mervärde för människan, naturen och klimatet (Boverket 2010). På senare tid har forskning börjat göras på om hur den växande psykiska ohälsan kan minska med hjälp av grönska. Bland annat bedrivs forskning på naturbaserad vård i Alnarps Rehabiliteringsträdgård där det just nu pågår ett projekt om hur flyktingars trauman kan behandlas med naturen (SLU 2016). Det finns även ett flertal vetenskapliga publikationer som behandlar ämnet mentalohälsa (SLU 2019).

Med landskapsarkitektens kunskaper och verktyg ska dessa appliceras på temporära flyktingläger i det här arbetet. Där flyktingars situation i lägren beskrivas utifrån ett planeringsperspektiv och ett miljöpsykologiskt perspektiv. UNHCR:s befintliga Camp planning standards ligger till grund för att granska hur den befintliga planeringen ser ut idag. Samt *The Sphere Handbook* som är utgångspunkt för Camp planning standards. UNHCR är den största aktören i världen som bygger upp flyktingläger. Arbetet med planeringen av flyktingläger sker tillsammans med andra NGO:s (Non governmental organisations) som Röda korset, IRC (International rescue committee) samt lokala organisationer och regeringar i olika länder. Det gör att förutsättningarna för att bygga upp ett läger skiljer sig från plats till plats. Tidsaspekten för planeringen av ett läger skiljer sig också väldigt mycket där spannet ligger mellan 9 dagar upp till 1år (UNICEF2013).

Den juridiska definitionen av begreppet flykting går tillbaka till 1951 och Refugee Convention som sedan har kompletterats 1967 med ett protokoll (UNHCR 2010). Kortfattat definieras flykting som en person som av olika anledningar tvingas fly sitt land till ett annat på grund av att personen inte är säker i sitt eget land. Enligt konventionen definieras man inte som flykting om ingen landsgräns korsas (ibid.). Ett läger inom det krisdrabbade landet där medborgare befinner sig har därför inte samma skyldigheter då personerna inte har flyktingstatus.

År 2017 beräknade FN:s flyktingorgan United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR 2017b) att det var 68,5 miljoner människor på flykt runt om i världen. En höjning

från förgående år som var på 65,6 miljoner människor. Det är människor som flyr från förtryck, våld, fattigdom, klimatförändringar och krig. Av de människorna lever 2,6 miljoner i flyktingläger. Av de miljoner människor på flykt från sina hem är 52 % barn under 18 år (ibid.). Ett flyktingläger ska enligt FN:s barnkonvention artikel 29 tillgodose barns behov av att vara barn och kunna erbjuda dem utbildningsmöjligheter på samma sätt som i resterande delar av världen (OHCHR 1990).

Att ta sig an flyktingläger som ett ensidigt begrepp där alla världens flyktingläger passar in är problematiskt. Den geografiska utspridningen är lika stor som den kulturella och religiösa. Förutsättningarna för lägren skiljer sig än mer där både världspolitik och naturliga fenomen spelar in. Trots detta är jag övertygad om att det finns en viktig poäng i att undersöka begreppet brett, delvis för att UNHCR har ett dokument för alla lägers planering men också för att det finns många likheter. Några läger nämns specifikt i arbetet och är ofta inte ensamma med de aspekter jag lyfter.

Flyktingläger är per definition menat att vara en temporär bostadsplats för människor på flykt från till exempel våld och förföljelse. De är uppbyggda i kriser för människor som flyr sina liv (UNHCR 2019c). Det är en plats där nödenheter delas ut, vård ges och basala behov tillgodoses. Det är också en plats som ska ge trygghet från krig, våld och förföljelse.

En gemensam nämnare för människor som flyr till flyktingläger är ofta att de har varit med om trauman i sitt hemland och i många fall även på vägen till lägret. Det är färsktrauman som ska bearbetas i miljön av ett läger där delade bostadstält är standardiserat (UNHCR 2019c). I flyktinglägret Moria i Grekland har Syrian-American Medical Society och neuropsykologen Dr. M.K Hamza kommit fram till att de svårt traumatiserade barnen i lägret har värre symptom än posttraumatisk stress innebär, de vill istället ge barnen en ny diagnos som de kallar "human devastation syndrome" (Davis 2017). Det här är ett exempel på en förutsättning som lägret kan ta i beaktning när det byggs upp.

En annan förutsättning för att flyktingläger ska byggas är att det finns människor på flykt. Enligt de prognoser UNHCR delgett i FORCED DISPLACEMENT IN 2017 har det aldrig varit fler människor på flykt än idag och prognoserna visar på en fortsatt ökning i framtiden (UNHCR 2017a, kap.1). Även om de väpnade konflikterna hastigt skulle ta slut imorgon kommer det att finnas andra situationer som tvingar människor på flykt. Klimatförändringar är en orsak till att fly och något som förväntas öka flyktingrörelser i utsatta områden i framtiden. Inom begreppet räknas både naturkatastrofer som orsak till flykt och en mer planerad och långdragen flykt in (Reuben 2019). UNHCR beräknar att upp till 200 miljoner människor förväntas flytta på grund av klimatförändringar 2050 (UNHCR 2009 s.3). De räknar med att majoriteten av de miljoner människorna flyttar inom sitt eget land men påpekar att det kommer att förekomma rörelse över nationella gränser vilket skulle ge flyktingstatus (ibid.). Behovet av flyktingläger tycks alltså inte försvinna under de närmaste åren och är därför relevant att undersöka.

Ett begrepp som är bra att känna till när det talas om flyktingläger är settlement camp. Ett bosättningsläger är till skillnad från flyktinglägret tilltänt för permanenta bostäder. Det kan vara i en befintlig stad eller på landsbygden. Det kan till exempel vara att staten ger bort en bit

mark där familjer själva får bygga upp sitt liv med marken som enda ägodel till en början (Real Stories 2016). I kandidatuppsatsen Urbanisering av flyktingläger behandlar Henriksson problematiken i att bygga temporära läger och att den allra största andelen flyktingar väljer att bosätta sig i urbana miljöer. Hon menar att de väljer den urbana miljön i tron om att de kan bli självförsörjande och skapa sitt eget hem. Det är ofta den typen av flyktingar hamnar i slumområden eller utanför städerna där planeringen för boende i många fall är obefintlig (Henriksson 2016). Med det sagt kan det konstateras att det finns olika typer av boende för flyktingar och många väljer bort flyktingläger i den mån de kan.

Landskapsarkitektur applicerat på flyktingläger

Invånarna och deras levnadsvillkor

Det är viktigt att beskriva hur vardagen ser ut i lägren för att förstå kontexten. Här skiljer sig givetvis vardagen beroende på vilken typ av läger det är, vilken storlek det har, hur gammalt lägret är och vart i världen det är placerat.

I dokumentären *Kids in Camps* av *Real Stories* visas barnens perspektiv av flyktingläger i södra Sudan och norra Uganda. Barnen som är med i dokumentären är i olika åldrar och har olika familjesituationer som ger dem varierande dagliga uppgifter. Det är dock tydligt att de främsta aktiviteterna för alla i lägret är att köa för att få mat och vatten. Det är aktiviteter som alla åldrar tycks delta i och som tar upp en stor del av deras vardag. Dokumentären lyfter också längtan efter skolgång och att skapa ett nytt liv på en stationär plats. Flera av barnen beskriver en hopplöshet i lägret där det inte finns utrymme att följa sina drömmar (*Real Stories* 2016).

Samtidigt som de ovan nämnda exemplen visar en ensidig vardag finns det läger runt om i världen som ser annorlunda ut. Zaatari camp i Jordanien med sina nästan 80 000 invånare är mer likt en stad i flera avseenden. Där finns den etablerade gatan Champs-Élysée där affärsverksamheter står uppställda på rad om en i temporära tält. Enligt UNHCR finns det cirka 3000 affärsverksamheter i lägret (UNHCR 2018b). Här är arbete en vardagssyssla för många och skolor är tillgängliga för alla barn i lägret, dock är det endast cirka 50 % av alla barn som går i skolan (ibid). En del invånare har beviljats arbetstillstånd av värdlandet Jordanien och är därför berättigade att arbeta utanför lägret (ibid.). I ett sådant här läger är inte den dagliga aktiviteten lika problematisk som i mindre läger där dessa funktioner saknas. I lägret har UEFA (Union of European Football Associations) tillsammans med AFDP (Association Football Development Programme) byggt en fotbollsplan till barn. De anordnar turneringar, träningar och ledarskapsutbildningar till syfte att förbättra situationen i Zaatari camp. Dessa aktiviteter beskriver de själva bidrar till att de unga spenderar mer tid tillsammans och lär sig grundläggande värderingar inom fotbollen så som respekt och lagkänsla (UEFA Foundation 2015).

Att planera in aktiviteter och ytor för barn ger många fördelar för samhället. Barn kommer enligt Gehl alltid att hitta något att leka med oavsett omständigheter men genom att planera in en viss aktivitet är det lättare att till en viss mån styra den (Gehl 2010). Precis som svensk media ofta kritiserar ungdomar som är ute på stan och stökar gäller detsamma i många flyktingläger (UNHCR 2013a). Lösningen inom svensk politik är ofta att etablera en ungdomsgård eller att försöka involvera lokala organisationer för att sysselsätta ungdomarna. Inom landskapsarkitekturen finns det en idé om att vilja skapa offentliga ytor till den här brukargruppen istället. I Rosengård i Malmö har staden till exempel byggt upp en dansscen för brukargruppen som är riktad mot tjejer och heter Rosens röda matta. Tanken med det projektet var att involvera områdets unga tjejer för att ge dem ett utrymme som passade deras behov. Med en givande medborgardialog skapades den populära platsen (Simicic 2015). I samma stadsdel finns fotbollsplaner för de unga männen. Det finns en problematik i att könsfördela aktiviteter på detta sätt som kräver en kandidatuppsats i sig för att utredas.

Genom att ha specifika aktiviteter och platser tillägnade dessa grupper är det från vuxenvärlden lättare att ”hålla koll”. I ett Zaatari camp appliceras samma tänk då UEFA har gått in och sponsrat fotbollsplaner för att sysselsätta barn och unga (UEFA Foundation 2015). Det här är ett av få exempel där ytor planeras in för att skapa aktiviteter i flyktingläger. Liknande aktiviteter skulle kunna planeras i samråd med de boende för att skapa samhörighet i kvarteret och därmed få trygghet.

Säkerheten i ett läger är en fråga som ofta dyker upp. Avståndet till närmaste facilitet är en avgörande faktor för att känna sig trygg i sin hemmiljö. För att skydda kvinnor och barn från övergrepp föreskrivs det som viktigt att förebygga långa avstånd till facilitet. UNHCR föreskriver att 50 meter är det maximala avståndet till närmaste toalett från den egna bostaden och 6 meter är det minimala avståndet från bostaden (UNHCR 2019c). Den upplevda tryggheten i staden är någonting som landskapsarkitekter behöver förhålla sig till. Frågan kopplas ofta ihop med jämställdhet i staden och rätten till att kunna röra sig fritt utan att vara rädd. I kandidatuppsatsen Trygghet genom gestaltning beskriver författarna gestaltningens påverkan för trygghetsaspekten (Andreaheim & Hansén 2012).

Funktionsblandning beskrivs som viktigt i en stad för att öka tryggheten (Polismyndigheten i Stockholmslän 2006). Genom att ha fler aktiviteter i ett område sprids fördelningen av rörelse ut under dygnets timmar. I ett bostadsområde som endast har bostäder kommer aktiviteterna begränsas till ett visst antal timmar om dagen då människor i regel rör sig till och från jobbet under samma tider. Om ett bostadsområde däremot kompletteras med en fotbollsplan och en restaurang så kommer rörelse att ske även efter att de boende har kommit hem från jobbet. Rörelsen ger en naturlig trygghet och övervakning som annars inte hade funnits (ibid).

Enligt polisens rekommendationer i Bo tryggt 05 bör vegetation placeras i de offentliga rummen med precision för att inte skapa otrygghet (Polismyndigheten i Stockholms län 2006). De rekommenderar att undvika att planera in buskar 5 meter från gång och cykelstråk i den fysiska planeringen. I kursen Park- och naturmarkförvaltning med praktik på Alnarp fick vi dock lära oss att det snarare handlar om vilken typ av vegetation som används vilket även Polisens dokument påpekar. En tät häck längs en cykelväg upplevs till exempel inte lika osäker som ett glest buskage på samma plats då vetskapen om att häcken är för tät för att någon ska gömma sig där räcker för att uppleva platsen som trygg. Med ett glest buskage däremot finns det en möjlighet att någon skulle kunna gömma sig bakom det och hoppa fram. Polisen rekommenderar inga buskar över 0,5 meter eller träd med en krona som är lägre än 2 meter från marken. Den fria sikten belyses som viktig i Bo tryggt 05 och därför menar de att vegetation precis som andra föremål bör planeras in med försiktighet (ibid.).

I dokumentet beskrivs vikten i att ha ett levande stadsrum där fönstren på gatuplan och entréer mot gatan är ett konkret förslag på att förbättra tryggheten (Polismyndigheten i Stockholms län 2006). På så sätt har de boende koll på vad som händer i deras närområde och brott kan förebyggas då det finns en större chans att bli upptäckt. Detsamma gäller om det finns rörelse i stadsrummet. Att försöka få de offentliga rummen trafikerade av människor under så många timmar av dygnet som möjligt vore enligt Bo tryggt bra för säkerheten (ibid.).

Det finns också studier på hur ett dåligt uppbyggt grannskap påverkar människan negativt (Steg, van den Berg & de Groot 2013). Parametrar som dåligt utbud för detaljhandel, kommunal service, sjukvård och stabilitet i området gör att risken för kronisk stress ökar. Människan behöver ha ett stabilt samhälle kring sin bostadsmiljö för att minska stressnivåer som kan sitta i resten av livet. Detta gäller både för barn och vuxna. En annan studie visar att barn som är uppväxta i ett område med sämre fysiska kvaliteter löper större risk för ökad psykisk ohälsa än barn som växer upp i motsatsen (ibid.).

I *The death and life of great american cities* pratar författaren Jane Jacobs om varför slumområden inte är populära och beskriver den amerikanska 1950-tals slummen som tomma områden. I kapitlet *Unslumming and slumming* går hon igenom olika exempel på områden som vid den tiden höll på att gentrificeras respektive slummas igen. En intressant aspekt som Jacobs lyfter som en nyckel till gentrifiering är att få de boende att vilja bo kvar i området. När de boende inte längre ser området som ett temporärt boende kan en gentrifiering börja ske. Då börjar människor skapa egna sociala strukturer och känner trygghet till sitt område. På samma sätt menar hon att ett område slummas igen, oavsett hur bra placering eller arkitektur det är, om det inte är någon som vill bo kvar där (Jacobs 1961 s.284–304). Utifrån Jacobs tankar om hur ett stabilt område byggs kan kopplingen dras till flyktingläger som är skapta för att vara temporära hem. Enligt Jacobs teori är lägren skapta för att vara slumområden eftersom det inte finns någon tanke på att de boende ska stanna där en längre tid och kommer då inte heller bygga upp sin sociala trygghet. Jacobs tankar må vara ett halvt decennium gamla men de belyser en viktig poäng om bostadsområdets popularitet och trygghet som kan appliceras för att förstå förutsättningarna för ett flyktingläger.

Hälsan i lägret

Den mentala ohälsan växer i hela världen och är enligt en studie från 2018 större hos flyktingar än hos andra (Hameed, Sadiq & Din 2018). De vanligaste diagnoserna är depression, PTSD och generaliserat ångestsyndrom. Dessa har kopplats ihop med trauman och upplevelser från krig. Bland de kambodjanska flyktingarna som bor i flyktingläger längs den thailändska gränsen har 82,6 % själva rapporterat att de lider av depression. Läkarna i dessa läger rapporterar att 41 % av de kambodjanska flyktingarna har diagnostiserats med depression. Det skiljer sig alltså 42,6 % mellan läkarnas diagnoser och de boendes upplevda mentala hälsa. I Danmark undersöktes den mentala hälsan på Irakiska medborgare som hade blivit nekade uppehållstillstånd. Undersökningen kom fram till att 100 % av de medverkande led av depression till följd av lång väntan på flyktinganläggningar och tidigare traumatiska händelser (ibid.).

Även UNHCR rapporterar om detta i *Global Strategy for Public Health 2014–2018* och påpekar många likheter med studien. I dokumentet beskrivs psykisk ohälsa som en underkategori till den fjärde kategorin av sex i UNHCR:s allmänna vårdstrategier. Kategorin NCD handlar om att motverka icke smittsamma sjukdomar så som cancer, hjärt- och kärlsjukdomar och psykisk ohälsa. Att förebygga NCD nämns som lika viktigt som att förebygga epidemier och se till att fler barn överlever (UNHCR 2014a s.10). UNHCR anger anledningar till mental ohälsa bland

flyktingar som våld, separation, SGBV, tvång till att vara barnsoldat m.fl. (ibid s.21–22). Hameed, Sadiq och Din påpekar i sin rapport att osäkerheten i att inte ha ett temporärt boende i flyktingläger är en anledning till mental ohälsa. Tillsammans med förhindrad rörelsefrihet och minskade möjligheter till valfrihet bidrar det till mental ohälsa bland flyktingar i ett läger (Hameed, Sadiq & Din 2018).

I dokumentet *A Community-based Approach in UNHCR Operations* beskrivs vikten av att förstå de människor som bor i lägren och deras kultur. Att samarbeta med flyktingarna istället för utan dem ska enligt UNHCR vara fördelaktigt och öka hållbarheten för det enskilda samhället. De nämner sociala strukturers funktion och hur förutsättningarna för trygghet förändras när flykten behöver tas till. UNHCR beskriver i *Operational Guidance Mental Health & Psychosocial Support Programming for Refugee Operations* att en anledning till psykisk ohälsa ibland beror på att de sociala strukturer som finns i hemmiljön med familjer och samhället bryts vid flykt. Dessa strukturer menar de i dokumentet har tidigare hjälpt till att reglera välmående för att förhindra psykisk ohälsa (UNHCR 2013b s.13). I ett flyktingläger i Jemen gjordes 2008 en undersökning på hur många av flyktingarna som led av psykisk ohälsa. Läkarna kom fram till att 7–10 % var i behov av psykisk vård (UNHCR 2014a s.25). Sedan 2014 har en humanitär kris drabbat Jemen och resultatet skulle säkerligen inte se likadant ut idag 2019 (OCHA 2019). Även bland syriska barn i flyktingläger var resultatet för mental ohälsa lågt enligt forskarna. De pekar på det faktum att barnen ofta är tillsammans med en förälder som en viktig faktor för de låga siffrorna (Hameed, Sadiq & Din 2018).

Patrik Grahn är miljöpsykologiskforskare inom landskapsarkitektur på SLU och forskar bland annat i hur gröna miljöer påverkar människan. I hans digitala föreläsning *Olika miljöer som är betydelsefulla för hälsa och livskvalitet* pratar han om hur vi människor evolutionärt har levt i små grupper. Han beskriver människans starka band till naturen och hur de historiskt sett har använt sig av den (Grahn 2019b).

Efter kriser är behovet av återhämtning större enligt Patrik Grahn och då söker sig ofta människan till naturfyllda miljöer där trygghet och rofylldhet är viktigast (Grahn 2019c). Människan har ett behov av att återhämta sig och kan därför kopplas samman med begreppet *crowding* som är ett tillstånd där det personliga utrymmet inte får tillräckligt med plats. *Crowding* uppstår när behovet av utrymme är större än det tillgängliga utrymmet (Steg, van den Berg & de Groot 2013). Det uppstår kroppsliga symptom som stress och förhöjt blodtryck men också psykologiska stresssymptom som ångest och anspänning. Det finns alltså ett stort behov hos människan att få sitt personliga utrymme oavsett vilken situation man befinner sig i. I ett flyktingläger strävar planerarna efter en viss yta per person men detta fungerar inte alltid i praktiken eftersom lägren är till för människor som flyr. Det går inte alltid att förutse när en stor mängd människor kommer att fly och därför växer lägren snabbt ur UNHCR:s rekommenderade yta per person. Människor bor ofta tätt tillsammans med familj och med grannar med små avstånd ifrån varandra i ett flyktingläger. Det finns inga inplanerade ytor i *Camp planning standards* för att människan ska kunna vara själv, vilket säkerligen har med säkerhetsrisker att göra också, men det försvårar det psykologiska tillståndet *crowding*. I normalstora västerländska städer finns det inplanerade utrymmen att vara själv i, till exempel offentliga miljöer som parker men också det privata hemmet där utrymme kan finnas.

En vackert gestaltad miljö stärker även den det psykiska måendet till det positiva (Steg, van den Berg & de Groot 2013). Definitionen av vacker är visserligen olika från person till person men det finns vissa kriterier som de flesta människorna tycks följa. Ett exempel är att människan tycker att den miljön de är uppvuxna i är vackrast av alla miljöer (ibid.). Detta talar för att det går att utforma liknande vegetation i de offentliga miljöerna även i flyktingläger, eftersom invånarna i lägren ofta kommer från närliggande länder.

Många studier tyder på att grönska av olika slag förbättrar stadens välmående och inte minst inom vården har detta forskats på. Rogers och Ulrich har sammanställt ett flertal forskningsstudier som visar på miljöpsykologins stora frågor. De beskriver fördelarna för hälsan med att ha en trädgård på sjukhusen. I de tio tal fall som nämns i texten pekar samtliga forskningsstudier på att läkningsprocessen förbättras på olika sätt när naturen är närvarande på sjukhuset (Rogers & Ulrich 2002).

Inom vården har miljöpsykologin som sagt undersökts i flera fall. I en forskningsstudie har visat på skillnader i läkningsprocessen beroende på om växter finns i sjukhussalen eller inte. Studien visar att personer som efter operation har planterade växter omkring sig tillfrisknar snabbare och behöver ta mindre smärtstillande än försöksgruppen som inte hade planterade växter i sitt rum. Växterna är enligt studien helande men anledningen till varför det är så förklaras inte (Park & Mattson 2009). Det finns dock forskning som påpekar lugnet som naturen ger människan som en viktig orsak till bra hälsa (Grahn 2019c).

En studie som ger ännu fler bevis på naturens positiva påverkan på hälsan är Ulrich, Lunden och Eltinge studie om hur patienter påverkas av att ha bilder på växter och natur i rummet (Ulrich, Lunden & Eltinge 1993). Det visade sig att även fast naturen inte är äkta utan på bild så påverkar den hälsan positivt. I studien medverkade 480 patienter som precis genomgått en hjärtoperation och låg på intensivvården. Personerna delades in i tre grupper där varje grupp fick två bilder i sitt rum. Den ena gruppen hade bilder på naturen, den andra hade abstrakt konst och den tredje var kontrollgruppen som inte hade någonting på väggen. Det visade sig att patienterna som fick se bilder på naturen led av mindre allvarlig smärta och kunde sluta med smärtstillande tidigare än de andra grupperna (ibid.).

Effect of exposure to natural environment on health inequalities: an observational population study är en studie gjord i England där forskning har gjorts på människor i olika socioekonomiska områden och hur de har påverkats av grönskan i deras närmiljö. Dr R.Mitchell och F.Popham har fått fram resultat som har visat på att livslängden ökar för de människor som bor i socioekonomiskt utsatta områden och har grönska i sitt närområde jämfört med samma grupp som inte har det (Mitchell & Popham 2008). I de högre samhällsklasserna syns inte dessa skillnader då forskarna tror att de får sin dagliga grönska från andra håll. De menar att dessa grupper till exempel reser bort på lov och helger till landställen och därmed får sin återhämtning där. Behovet för bra gröna miljöer menar de är alltså större i de utsatta områdena där möjligheten för att åka iväg till andra miljöer är mindre eller obefintlig (ibid.).

Befintlig planering av flyktingläger

Flyktingläger finns i hela världen och ser olika ut beroende på vart de är placerade. De är utformade med olika förutsättningar vilket betyder att det är svårt att generalisera utformningen allt för mycket. Vissa mått är dock detsamma i UNHCR:s nödsituationsplan Camp planning standards för utformningen av flyktingläger.

Den svenska definitionen av en stad är enligt nationalencyklopedin ”ett geografiskt område som kännetecknas av en viss typ av rättslig status (juridisk definition) eller en viss typ av markanvändning (funktionell definition)” - nationalencyklopedin (NE u.å.) I de jordanska fallen Zaatari och Azraq har regeringen gett bort en viss yta land för att UNHCR skulle kunna bygga upp två olika flyktingläger på platserna. I juni 2018 beräknades det leva 78 545 människor i Zaatari och 40 738 människor i Azraq enligt UNHCR:s fact sheet om Jordanien. Lägren huserar ungefär lika många människor som hela Gävle respektive Skövde (SCB 2015). Zaatari camp hade därmed kvalat in som Sveriges 13onde största stad. De här båda lägren bör därför enligt den funktionella definitionen av en stad beräknas som en stad. Det är alltså tältläger som är lika stora som svenska städer. Dunia Mittner definierar nya städer som resultatet av ett politiskt beslut där staden har byggts upp från grunden på en tom plats. Hon menar att detta skiljer nybyggda städer från gamla städer som har utvecklats under en längre tid. Ett kriterium för att få en stad att fungera är att förstå vilka funktioner som behöver finnas och att skapa dessa funktioner. Permanent boende, arbetsplatser, rekreation och utrymme för aktiviteter är enligt Mittner viktiga i skapandet av en ny stad (Mittner 2018).

Inom landskapsarkitekturen är offentliga platser i fokus. Vid en gestaltning pratar vi på utbildningen om att förstå platsen utifrån vad den kan bli och för vem den skapas. Det handlar om att omvandla problem till lösningar med hjälp av design i konkreta fysiska förslag. Vi arbetar mycket med att förstå skalor och vad de gör för upplevelsen. Till exempel kan en trottoar bland höghusen behöva skalas ner med hjälp av träd som ger platsen en mänskligare skala, för den gående människan. Att förstå hur människor upplever en plats är även något vi tränar upp inom utbildningen. Det skulle till exempel kunna vara hur upplevelsen i ett gaturum ser ut då de omgärdande väggarna är av samma färg och en viss bredd. Med hjälp av våra verktyg inom landskapsarkitekturen kan vi förbättra ett sådant gaturum till något som passar platsen och människorna bättre. Det är många faktorer som ska tas i beräkning för att skapa en framgångsrik utemiljö men grunden finns i människans behov och naturens förutsättningar. I Cities for people pratar Jan Gehl om att en stad planeras i tre skalor: City scale, site planning scale och human scale. De kan översättas som den översiktliga planeringen, planering på kvartersnivå och den mänskliga skalan. Ofta planeras städer enligt ovanstående ordning där den översiktliga planeringen kommer först och den mänskliga dimensionen där livet i rummen kommer sist. Gehl vill istället att ordningen ska göras om och menar att en lyckad stad kräver att livet i staden planeras in först för att huskropparna i den översiktliga planeringen sedan ska anpassas efter det (Gehl 2010).

I The Sphere Handbook, som är ett ledande dokument som ligger till grund för hur flyktingläger bör gestaltas, står det att planeringen ska utgå från stadsplanering och urban design där offentliga utrymmen ska planeras in. Handboken är utformad som en lathund till hur en stad bör byggas där många komponenter är med. Beskrivningar finns för allt från

avstånd till närmaste toalett till hur många uppsättningar kläder människor behöver. Det är dock inte mycket som är satt i sten utan det mesta ska enligt handboken justeras efter förutsättningarna som råder. De nämner i handboken att arkitekter så väl som ekonomer, ingenjörer m.fl. ska arbeta tillsammans för att bidra med sina expertiser i byggandet av ett flyktingläger (Sphere 2018). Handboken beskriver det optimala flyktinglägret och kan tolkas som ett mål att sträva efter.

Enligt Camp planning standards finns det tre delar att utgå från i planeringen, WASH programmet är det som är mest intressant ur ett planeringsperspektiv och är en strategi för att försäkra tillgången till vatten, bra hygien och sanitet. Det skulle kunna sammanställas som ett program för att tillgodose de basala behoven för människor.

Aktiviteterna i lägren runt om i världen beskrivs som problematiska i WASH. Till exempel beräknas 42 % av skolelever i Ugandas flyktingläger att avbryta skolgången för att hämta vatten. I de stora flyktinglägren i världen som till exempel Zaatari och Dadaab finns det en etablerad och småskalig handel, förmodligen på grund av det ekonomiska fenomenet utbud och efterfrågan. Där ser man också att sysselsättningsgraden blir högre och livet som vi i väst känner igen det börjar ta form även för skolbarnen. I de mindre lägren ser situationen annorlunda ut. Där finns det inte samma ekonomiska drivkraft vilket skapar en lägre sysselsättningsgrad för de boende. Sysselsättningsgraden i lägren skiljer sig från många västerländska städer. Det finns dock områden i städer där sysselsättningsgraden är låg. Det handlar i det här fallet inte om likheter med städer utan likheter med vissa utsatta områden i städer.

I WASH nämns även problematiken i att kvinnor som hämtar vatten till sin familj förbrukar 17% av dagliga kalorimängden genom att endast utföra uppgiften (UNHCR 2014b s.60). Trots detta finns det i The Sphere Handbook rekommendationer om att det maximalt får vara 500 meter till närmaste vattenstation och kötiden vid stationen får inte vara mer än 30minuter (Sphere 2011 s.97). UNHCR förespråkar 200 meter från bostaden till närmaste vattenstation (UNHCR 2019c).

Precis som WASH säger är hälsoaspekten viktig i en stad och ligger till grund för hur städer har formats genom tiderna. De tidigare epidemierna i väst spreds ofta i städerna där folk bodde trångt och saniteten inte var en fråga att räkna med. Medeltidens städer är ett typexempel på hur sjukdomar spreds och den höga dödligheten på grund av trångboddhet hängde kvar ända in på det svenska 1800-talet då sanitetsfrågor började tas på allvar (Släktband 2005). Nu är det praxis att bygga städer som inte är för trångbodda, delvis för att minska smittorisker.

En acceptabel storlek på lägret är 35kvm per person enligt UNHCR:s planeringsguide för flyktingläger Camp planning standards, enligt standard bör det vara 45 kvm per person. Är det under 29 kvm per person är läget enligt standarden kritisk. Inom dessa 29–45 kvm ska alla dagliga aktiviteter fördelas runt om i lägret. Det är allt ifrån gaturum för att gå till gemensamma matlagningsytor och administrativa byggnader (UNHCR 2019c).

De privata "bostäderna" är inräknade i de 45 kvm där varje person har rätt till minst 3,5 kvm golvyta i sin bostad (Sphere 2016 s.265). Det står specifikt vad ett hushåll ska innehålla i form av utrymme till aktiviteter. Det är självklara aktiviteter så som att sova, tvätta och äta men även utrymme för att umgås (ibid. s.267). Lekytta nämns också men som en del av hushållet i kontexten "ensure that the space immediately surrounding the living space supports safe access to fundamental activities."- The Sphere Handbook. I handboken föreslås en öppen planlösning av gemensamma hushållsytor för att skapa möten mellan människor och därmed få ett starkare socialt samband i området. Det är alltså endast 3,5 kvm som varje individ har rätt till som sin egen privata yta. I bästa fall är det ca 40 kvm i övrig yta som fördelas på gemensamma ytor för hela bosättningen. Exempelvis är de gemensamma ytorna gator, sanitetsbyggnader och skolor.

Säkerhetsavstånd mellan tälten ska uppfylla specifika krav likväl som placeringen av lägret i rätt lutning så att översvämningar undviks. Lägren får inte ha en större lutning än 5 % och uppmuntras till att ligga någonstans mellan 2 - 4% i lutning. Det finns även säkerhetsregler för att förhindra bränder, där nämns 2 meter mellan byggnader som det minimala avståndet och 30 meters brandspärr varje 300 meter (UNHCR 2019c). Dessa regleringar gör att flyktinglägren byggs upp i långa rader utan att anpassa efter kulturella strukturer eller skydd mot rådande klimatutmaningar. Men det uppfyller viktiga säkerhetsaspekter.

I valet av plats för flyktingläger är markvegetationen en del som nämns. För att undvika dammoln och liknande behöver marken var täckt med vegetation, något som kan vara svårt att uppnå i krisdrabbade områden som mellanöstern. Träd nämns även som eftersträvsamt för att skydda mot väder och vind i flyktingläger (UNHCR 2019c). Thomas Palo, numera professor på SLU och miljöexpert blev sekonderad till Azraq flyktingläger i Jordanien av MSB, myndigheten för samhällsskydd och beredskap. Det är vanligt förekommande att experter från MSB stöder FN i olika områden. År 2013 var Azraq under uppbyggnad och Palo skickades till lägret för att kartlägga miljön och skapa en "environmental action plan". År 2013 hanterades miljön som en särskild insats inom FN för att de enligt Azraq:s driftchef Bernadette Castell-Hollingsworth först då började förstå vikten i miljöns betydelse för de boende (Palo 2013). Palos kartläggning visade på ett flertal arter som redan innan hade sin ståndort på platsen och föreslår de inhemska arterna vid plantering av nya växter. Det finns även en konsekvensbeskrivning om hur det intilliggande naturreservatet kan komma att påverkas av flyktinglägret (Palo 2014a). Rapporterna som Palo har gjort om Azraq och Zaatari är stora, utförliga och visar på många fler aspekter än jag nämner i den här texten. Enligt Palo verkar det vara startskottet för UNHCR:s miljöinsats i lägret¹.

De offentliga gröna ytorna i nybyggda städer spelar enligt Dunia Mittner en viktig roll för samhället. Hon menar att gröna ytor, stråk och parker är en social investering som lönar sig. Ytorna kan användas av alla för olika ändamål och beskrivs även som hygieniska element i den nya staden. Gröna strukturer kan även fungera som avgränsare både runt staden och för att separera funktioner i olika delar (Mittner 2018 s.277–278).

¹ Thomas Palo, Miljöexpert, 2019-04-22

Per varje bosättning (20 000 personer) i ett flyktingläger ska en marknadsplats planeras in, detsamma gäller matcenter och hälsocenter. En skola ska finnas för varje sektion (5000 personer) i lägren och i skolan ska tre klassrum finnas. Ett sjukhus planeras in först när tio bosättningar existerar, alltså ca 200 000 människor. Innan ett sjukhus byggs finns ett hälsocenter på plats från flyktinglägrets start (UNHCR 2019c). Det här är i princip alla samhällsfunktioner som nämns i Camp planning standards vilket visar på hur många aspekter av en vanlig stad som inte finns med.

Stimulans är ett återkommande begrepp inom miljöpsykologin som behövs i alla tillstånd för människan. I både vila och aktivitet behövs stimulans för att öka välmående. Vad som menas med stimulans är att hjärnan behöver se nya saker för att kunna slappna av. Det finns till exempel ingen stimulans i att stirra på en vit vägg, men om väggen är målad med motiv finns det en viss stimulans i att se den. Utifrån tidigare beskrivningar av flyktingläger kan det inte anses vara stimulerande miljöer. Med de standardiserade säkerhetsavstånden och långa rader av vita UNHCR tält finns det lite att se i ett flyktingläger ur ett arkitektoniskt perspektiv. Gehl pratar om tre grundläggande mänskliga aktiviteter som bör täckas in i städer: Se, höra, prata. Att se är en viktig aspekt just ur stimulansvinkeln eftersom den ger liv till staden. Därför förespråkar han med andra urbana arkitekter att böja vägarna så intrycken förändras i rörelse genom staden. Han nämner också hur viktigt det är med detaljer i gatumiljön för att skapa liv och rörelse (Gehl 2010).

Alla dessa ovannämnda mått kan tolkas som ett skydds nät för att säkra en viss standard i flyktinglägren. Genom att använda sig av faktiska mått istället för rekommendationer som i The Sphere Handbook lämnas inget utrymme för feltolkningar. Trots att The Sphere Handbook är mer omfattande har Camp planning standards fördelen i att vara konkret.

Ortsanalys

Historiskt sett har städer uppkommit där rörelse har funnits. Tidiga handelsmän bosatte sig längs viktiga handelsrutter för att kunna erbjuda sina tjänster. Tält och temporära hem ersattes efterhand med fasta byggnader kring livfulla platser som vägar och torg. Städerna började ta sin form utifrån det liv som redan fanns på platsen och växte allt eftersom människans rörelser förändrades (Harrison 2007). Ett flyktingläger uppstår i regel inte efter att livet utvecklats på en plats. Det är planerat på en tom plats för att fyllas med liv och bebyggelsestrukturer (Mittner 2018).

Yasmine Sherif berättar att deras placeringen av skolor i flyktingläger placeras i dialog med de boende. De placerar till exempel i flera fall skolor i mellanöstern i moskéer eller centralt i läger och byar för att se till att flickor ska kunna gå dit. I dialogen med boende i lägren och byar kom det fram att familjerna ville ha uppsikt över flickorna och vågade inte släppa iväg dem för långt ifrån hemmet. Att då bygga en skola utanför byn eller lägret hade inte givit familjerna tillräcklig säkerhet för att låta flickorna gå till skolan. I och med att skolbyggandet förankrats väl i dialog med de boende vilket i slutändan lett till att fler flickor har fått tillgång

till utbildning². Detta är ett bra exempel på hur viktig medborgardialogen är för stadsplanering både i flyktingläger och i vanliga bosättningar.

Response master plan är en plan som UNHCR vill applicera på deras egna ”operationer”. Den går ut på att ta in många olika aspekter i analysen och definieras av både de själva och den lokala samarbetspartnern. Det finns många likheter mellan response master plan och en svensk ortsanalys. Enligt Boverket ska ”ortsanalysen vara ett neutralt verktyg för alla samhällsaktörer” - Urban utveckling (u.å.). Ortsanalysen är ett av flera verktyg som används i svensk planering och det går att analysera med hjälp av andra metoder för att få fram liknande resultat. I response master plan står det att:

A ‘response master plan’ should define the best settlement typologies to be adopted in a given context and should ensure that settlements relate to each other and to the existing habitat. The plan should be defined in close collaboration with the local government and informed by the population profile, their specific needs, their origin and location as well as their relationship to existing settlements, communal service infrastructure and natural resources.

It should be based on a macro, meso and micro scale analysis whereby a particular settlement is designed taking into account the network of services, infrastructure and resources available in the settlement’s vicinity. The humanitarian response must learn from and contribute to longterm development objectives and consider a potential settlement exit strategy at the very onset of the planning stage. -UNHCR (2014b s.19).

I en ortsanalys görs en rad olika analyser så som platsanalys, livsmiljöanalys och analyser för att förstå omgivningen. En ortsanalys syftar då till att den ska förstå platsens kontext och hur den förhåller sig till befintlig omgivning i form av strukturer och gestaltning. Den ska också ta i beaktning vilka kulturella förutsättningar som finns och hur aktiviteterna fördelas på dygnet eller fördelas demografiskt. Precis som i response master plan görs analyser på olika skalor även i en ortsanalys. För att få en helhetsbild av olika förutsättningar som sedan ligger till grund för potentiella förbättringar (Boverket 2006).

Palos miljöanalyser är förmodligen en del av response master plan där analysen för första gången gjordes 2014. Som ovan beskrivits kartlades naturens flora i Azraq och en konsekvensbeskrivning gjordes för att förstå vad som skulle hända med Azraq och Zaataris omkringliggande natur (Palo 2014ab). Det här exemplet liknar väldigt mycket den svenska ortsanalysen där miljön ska analyseras.

I Cities for People innehåller stora delar av kapitel 1 en förklaring till bilarnas negativa påverkan för stadslivet och belyser samtidigt hur viktig gångtrafiken är för att skapa en livlig stad. Gehl beskriver att livet visar sig för oss människor när vi går till fots och är därför en nyckel till att skapa ett hållbart socialt liv i en stad (Gehl 2010). I ett flyktingläger finns det bara en liten andel infrastruktur uppbyggd för bilar, bussar eller cyklar. Här är människan den primära trafikgruppen och gången står i centrum för största andelen förflyttningar inom lägren.

² Yasmine Sherif, Education Cannot Wait, 2019-05-03

Ett flyktingläger slås ofta upp på en väldigt kort tid som ett samarbete mellan en regering och andra aktörer så som UNHCR och är enligt de själva det sista alternativet i PPRE contingency plan. I vissa fall har det rapporterats om att det tagit en vecka från start till att människor har flyttat dit (UNHCR 2019c). Under 2012 satte UNHCR tillsammans med Jordaniens regering upp ett av de mest omtalade lägren Zaatari på bara 9 dagar (UNICEF 2013). Med sådana förutsättningar är det förstäeligt att ortsanalysen inte alltid hinns med.

NGO:s och politiken bakom flyktingläger

FN började att arbeta med flyktingläger efter andra världskriget då miljoner flyktingar var hemlösa i Europa. Arbetsnamnet 1943 var United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA) och skapades för att koordinera den massiva flyktingvåg som andra världskriget lämnat efter sig. År 1947 bytte organisationen namn till International Refugee Organization (IRO) som i sin tur blev UNHCR år 1950 (Shenoi 2017, UNHCR 2019f). Sedan starten har FN förflyttat miljontals människor till temporära och fasta hem runt om i världen. År 1951 skapades en konvention om flyktingar som definierade ordet flyktingar och skapade ett regelverk kring flyktingsituationen. Konventionen skrevs på av 145 länder och gäller än idag där flyktingars status är en viktig punkt. UNHCR fick rollen som ”väktare” av konventionen och senare protokollet från 1967. Detta ger UNHCR en viktig roll i att upprätthålla regelverket som är satt och samtliga länder i världen förväntas släppa in organisationen i sitt land för att se till att detta sker (UNHCR 1951). UNHCR får därför ofta planera och driva flyktingläger med stöd av lokala organisationer och myndigheter så som polisen i värdlandet.

I ett flertal fall har värdlandet för flyktinglägren inte skrivit på konventionen och har därför inte samma skyldigheter som de länder som har skrivit på. FN har då löst detta i till exempel Jordanien genom att tillämpa 1998 MoU (Memorandum of Understanding) som landet har skrivit på (Al-Kilani 2014). MoU ger FN rätt till att gå in i de länder som har skrivit på och är skapat för att se till att flyktingars rättigheter skyddas (FN Annan 1998).

Det finns en viss problematik med att FN i princip bygger upp alla flyktingläger i världen. En kritik som en sida av det politiska spektret skulle kunna påpeka är att med lite konkurrens och få möjligheter till att visa upp bättre alternativ kan dåligt fungerande koncept få fortgå. Andra sidan av spektret skulle kunna påpeka vikten i att en neutral organisation får ta hand om dessa flyktingläger för att säkra kvalitén.

Life inside the world´s largest refugee camp visar upp problematiken som ofta uppstår när extrema situationer i omvärlden gör att en stor mängd människor hamnar på flykt (Journeyman pictures 2016). I detta fall handlar det om extrem torka kombinerat med oroligheter i Somalia som har tvingat tusentals människor att fly till gränsande Kenya. Dadaab var 2011 världens största flyktingläger och hade tusentals människor som anslöt sig varje dag. Lägren i sig kunde inte hantera tillväxten och den Kenyanska regeringen ville inte heller att det skulle bli ett fast boende för alla de somalier som flydde sitt hemland. Detta ledde till att det temporära lägren överbefolkades samtidigt som ett välplanerat läger med fasta

byggnader stod tomt några kilometer därifrån (ibid.). Det finns alltså en politisk problematik som tvingar temporära flyktingläger att överbefolkas. Men att stora mängder människor flyttar på samma gång sker även till städer och kallas urbanisering (Nationalencyklopedin u.å.).

UNHCR är tydliga i sina dokument att bygga ett flyktingläger är sista utvägen för att ta hand om flyktingar. De förespråkar lösningar som är mer sammanlänkade med befintliga urbana miljöer och att då stötta de befintliga aktörerna. I citatet nedan beskrivs ett av två förslagna alternativ från UNHCR:s Global strategy for settlement and shelter (UNHCR 2014b).

“The establishment of a planned camp in rural settings cannot always be avoided, but the potential negative impacts can be mitigated by associating various alternative arrangements such as residing in host settlements and ensuring linkages between camp and host settlements. Ultimately this could help to minimize the camp size and ensure that minimum standards are upheld, including limiting camps to a maximum size of 20,000 persons” - UNHCR

I citatet kan vi utläsa att UNHCR inte vill ha större läger än 20 000 invånare vilket de i många fall inte lyckas med. Anledningen till varför det är 20 000 nämns inte i dokumentet (UNHCR 2014b). Grundtanken från FN:s sida är som sedan tidigare nämnts att lägret är en temporär bostadsplats och planeringen är gjord för en temporär stad.

Verkligheten ser i de flesta fallen inte ut så att lägren avvecklas utan förblir bostadsplats för många i flera år. Flyktinglägret Dadaab är ett exempel på detta och skapades 1991 som ett temporärt läger. I januari 2018 hade lägret över 200 000 invånare, uppdelat i fyra delar. De två senaste delarna skapades 2011 då torka och svält tvingade somalier att fly sitt hemland. De första delarna som byggdes av lägret huserar idag flera generationer av barn uppvuxna i lägret (UNHCR 2019d).

En person som kritiserar flyktinglägrens uppbyggnad är UNHCR:s chef för Shelter and Settlements Section. Brett Moore kritiserade 2017 uppbyggnaden av lägren ur ett hållbarhetsperspektiv. Han skriver i en artikel att den estimerade livslängden för ett flyktingläger är 17 år och ifrågasätter sättet planeringen sker på då den korta livslängden inte visar på situationen i verkligheten. Han menar att realiteten ser annorlunda ut då flyktingläger ofta utvecklas till urbana områden och kräver den typen av planering (Moore 2017).

Många har tidigare kritiserat uppbyggnaden av flyktingläger av olika anledningar (Henriksson 2016, Moore 2017, UNHCR 2019e). Trots att det i The Sphere Handbook nämns på ett flertal platser i kapitel 7 att platsen ska byggas upp i samverkan med den befintliga sociala strukturen och med andra tydliga direktiv för att bygga en stabil miljö, tycks det inte alltid efterföljas. Den humana aspekten som inte alltid finns med i standardplanerna är en återkommande kritik som UNHCR själva uppmärksammar på sin hemsida där de intervjuar Anicet Adjahossou, ingenjör och urban planerare. Han beskriver upprördheten han kände då han först började arbeta med flyktingläger och hur den fysiska planeringen för det läger han jobbade på var satt långt i förväg utan möjlighet till större förbättringar på plats. Adjahossou arbetade för ICRC, röda korsets internationella kommitté, och fick under dagskurs i ”akuthantering” se hur de stora hjälporganisationerna lärde ut en traditionell metod för att

planera lägren istället för att planera med nya vinklar som han själv ville införa (UNHCR 2019e).

Han tillsammans med många andra kritiker beskriver en problematik med att applicera de kunskaper som finns inom till exempel modern stadsplanering för att processen är långsam (Henriksson 2016, UNHCR 2019e). Kunskapen om hur människor vill bo och mår bäst av är idag välkänd hos planerare och landskapsarkitekter. Trots att planeringsidealerna förändras genom tiderna finns det en grundtanke om att varje stadsplan ska anpassas efter platsens förutsättningar och de kulturella idealen för att fungera som bäst (Boverket 2016). Det är ingen nyhet att människor i olika kulturer lever på olika sätt och borde vara en grundstomme i planeringen av flyktingläger på samma sätt som de är i stadsplanering.

Adjahossou påpekar att den ”befintliga standarden inte är funktionell längre men att ingen vågar förändra dem”. Här belyses ett stort problem inom planeringen av flyktingläger, nämligen den byråkratiska delen. Om ett lägers positiva utveckling hänger på att byråkratin inte är tillräckligt flexibel är det inte konstigt att UNHCR själva inte kan hantera situationer där planeringen förändras (UNHCR 2019e). UNHCR är i sig en stor organisation med över 16 000 anställda runt om i världen (UNHCR 2019g) och att sätta sig in de dokument som styr organisationen är tidskrävande. Processen för förändring är, långsam trots att kunskaperna finns där och politiska beslut kan hindra de bästa lösningarna från att sättas till verket³(Sphere 2018).

Zaatari camp som ligger i Jordanien är ett exempel där människorna har börjat bygga upp sin egen stad utan att följa den plan som är satt för lägret. På UNHCR:s egna Youtube kanal visas en minidokumentärserie som heter A day in the life – Za’atari och är skapad av UNHCR själva. I serien visas livet upp i lägret där strukturerna för lägret både diskuteras och visas upp. De tidigare raka raderna av temporära hus enligt UNHCR:s rekommendationer är i många fall flyttade. Människorna har flyttat och format byggnaderna efter sina behov vilket har resulterat i en känsla av tillhörighet för de boende men ett problem för lägret i sin helhet (UNHCR 2013a). Byggnaderna har placerats som kluster och bildar små kvarter i kvarteret. Där innergården är privat precis som i många arabiska länders stadsbyggnadsstruktur (Staden 2018). Det går inte längre att röra sig med utryckningsfordon eller lastbilar som det var planerat vilket inte är optimalt ur ett stadsplaneringsperspektiv där flera viktiga funktioner försvinner. I serien intervjuas Zataaris camp manager som beskriver en frustration i ommöbleringen av byggnaderna. Han förklarar att de boende inte respekterar de säkerhetsavstånd som är satta för deras skull (UNHCR 2013a). Det här kan stationera som ett exempel på hur det går när de boende väljer helt själva hur deras boendemiljö ser ut. Dokumentärserien är från 2013 då lägret var i sin linda. Redan då uppstod små butiker och restauranger likt de gör i vilken stad som helst (UNHCR 2013a).

Det är viktigt att inte skapa strukturer där de redan finns i lägren (Jacobs 1961 s.99-121). Fullt fungerande handelsstråk eller sociala ytor bör inte göras om för planeringens skull då de redan tjänar sitt syfte. Genom att försöka förändra en befintlig plats till något som i teorin är bättre skapas en barriär på den tidigare fungerande platsen. Jacobs beskriver motsättningen som

³ Yasmine Sherif, Education Cannot Wait, 2019-05-03

uppstår som negativ för grannskapet som då kan känna sig motarbetade (ibid.). Som jag tidigare har beskrivit har invånarna i Zaatari camp själva flyttat på deras byggnader för att skapa sina egna strukturer. Enligt hennes teori vore det därför i dagsläget vara smartast att behålla strukturen som den är skapad och hitta andra lösningar för säkerheten.

En av skillnaderna mellan städer och flyktingläger är den ekonomiska situationen. Till skillnad från städer som ofta har en stabil ekonomisk situation med en långvarig tradition av handel och som i Sverige en kommun, så lever flyktingläger på bidrag⁴. Det finns ingen gemensam kassa som fylls på genom skatter och det finns inte heller en etablerad handel från början.

Med bidrag kommer även krav från bidragsgivare som ibland har åsikter om vad pengarna ska gå till. I ett samtal med Yasmine Sherif, jurist och nuvarande Director för Education Cannot Wait och lång erfarenhet på FN, förklarar hon att politiken bakom var de placerar skolor ibland förhindrar deras arbete. Det är ett politiskt spel där de i till exempel Moria, Europas kanske kändaste mottagningscenter i Grekland, inte vill skapa bättre förutsättningar på mottagningscentret för att inte fler flyktingar ska komma till Europa.⁵

Diskussion

Planering

För att skapa en stad i Sverige krävs ortsanalyser och bra omständigheter så som politisk stabilitet, kunskap och pengar. Med FN som huvudaktör i flyktinglägrens uppbyggnad borde kunskapen kunna garanteras eftersom de har egna experter men de sekonderar även experter när kompetensen saknas. Det finns även en byråkratisk problematik som gör att förändring är långsam inom FN. De kritiker som har uttalat sig talar om det här som en viktig aspekt i hela processen. Om man ska sekondera experter borde det finnas utrymme för att deras expertis tas till vara på och inte stoppas av befintliga strukturer.

Det faktum att lägren byggs för att vara temporära är en viktig aspekt i planeringen, precis som vetenskapen att det i många fall blir permanent (Moore 2017, UNHCR 2019). Hållbarheten är därför något att ta i beaktning. Att UNHCR förespråkar boendelösningar som är sammanlänkade med befintliga urbana miljöer är förmodligen mer hållbart ur många aspekter. Där finns det redan både sociala, ekonomiska och planerade strukturer att utgå ifrån. Aktiviteterna som finns i en redan befintlig urban miljö är förmodligen enklare att utveckla då de redan existerar. Men att kunna ge människor ett permanent hem är mer hållbart och en bättre grund att stå på när ett nytt liv ska byggas upp. Med små medel kan stor skillnad göras i ett flyktingläger. Givetvis hade det varit optimalt om varje läger var noga planerat efter alla konstens alla regler för att ge invånarna en bra livskvalitet och en god boendemiljö.

⁴ Yasmine Sherif, Education Cannot Wait, 2019-05-03

⁵ Yasmine Sherif, Education Cannot Wait, 2019-05-03

Precis som nya stadsdelar planerar in ytor utan att veta det exakta framtida behovet bör man kunna planera in ytor på samma sätt i flyktingläger. Tidsaspekten borde vara det enda som skiljer planering av flyktingläger från planering av nya stadsdelar. När en kris uppstår finns givetvis inte tid till att planera ett läger i ett år utan lägret måste skapas direkt. Det kan medföra att de analyser som sker i det tidiga skedet av stadsplaneringen faller bort vid planeringen av ett flyktingläger. Men eftersom det finns en vetenskap om vad naturen kan göra för människor i kris borde det vara en del av den grundläggande planeringen. Dessutom växer de flesta lägren likt en stad och där skulle de nya delarna kunna planeras bättre.

I ett flyktingläger är situationen att jämföra med ett socioekonomiskt utsatt område och går därför att kopplas till studien *Effect of exposure to natural environment on health inequalities: an observational population study*. Människorna i lägret har ofta ännu mindre möjligheter att ta sig till grönska på egen hand och behöver i vissa fall söka tillstånd för att lämna lägret. Det finns givetvis en problematik med att förespråka parkanläggningar som standard i ett flyktingläger eftersom förutsättningar för detta skiljer sig åt beroende på vilken placering lägret har. Även om växtmaterial anpassas efter platsens förutsättningar finns det kostnader som uppstår och vattenbristen är en stor fråga i många läger. Det hade troligtvis inte varit en populär idé att använda det sötvatten som tusentals människor behöver köa till varje dag till att hålla växter levande. För detta bör det finnas stor respekt men det finns goda skäl till att ha med anpassad grönska i planeringen där platsen tillåter det.

Det finns alltså många likheter mellan en stad och ett flyktingläger. Framförallt finns det likheter med specifika områden i städer där de socioekonomiska förhållandena är en aspekt. När det handlar om infrastrukturen är det större skillnader mellan de båda. Den fotorienterade trafiken skapar andra typer av miljöer än den motorburna som är dominerande i moderna städer som planeras oerhört mycket efter bilens utrymme. Det finns lite skrivet om en stad som inte behöver förhålla sig till bilen och en stor mängd litteratur har behövts läsas för att hitta kärnan i vad en stad för människan är. Både Jacobs och Gehl skriver om människan i relation till bilen och hur hierarkin kan förändras till människans fördel (Jacobs 1961, Gehl 2010). Trots att Gehl inte ger vetenskapliga belegg används han som förebild inom arkitekturen i Sverige. Inom landskapsarkitektutbildningen på Alnarp används hans bok *Life between building* som kurslitteratur och lärare hänvisar ofta till Gehls teorier.

Det är spännande att fundera över planeringsfördelar som finns i ett flyktingläger där vi inte behöver ta ställning till bilens utrymme. Visserligen finns det stora skillnader med förutsättningarna för städer och flyktingläger men att planera för människans välmående kan förbättras på båda två. Med all den forskning som görs på ämnet miljöpsykologi och den växande psykiska ohälsan i samhället borde naturen få mer utrymme i urbana områden. I en stad där bilen inte behöver tas i beaktning fokuserar man på människans verkliga behov. Det borde därför finnas mycket att ta lärdom av i ett flyktingläger, speciellt när det kommer till offentliga platser. De platser som uppstår utan planering är de platser som borde vara viktigast.

Med tanke på den korta tidsaspekten för planeringen av flyktingläger är standardmätt en viktig hjälp för ett fungerande läger. På några få dagar hade det varit svårt att planera ett läger

för flera tusen människor på flykt. För att tillgodose de basala behoven för människor kanske det inte behövs mer än ett skydd från vädret, mat, vatten och sanitära utrymmen.

Problematiken uppstår då lägren endast är planerade för de basala behoven och är tilltänkta att vara temporära. Verkligheten visar inte att lägren blir temporära och därmed finns det fler behov som behöver täckas in. Under en kortare tid är de offentliga utrymmena för gemenskap och personligt utrymme inte lika viktiga som skydd mot sol eller kyla. Men när krisen är hanterbar och generationer av flyktingar föds i lägren vore det en idé att planeringen är mer omfattande än standardmått som finns. Förutsättningarna som förändras i takt med att lägren blir permanenta är mer omfattande. Det handlar då om att bygga upp en stad för att människor ska kunna ha en vardag som inte bara handlar om trygghet utan också om aktiviteter.

Att planera in offentliga ytor i ett flyktingläger redan från start borde vara en naturlig del av lägrens gestaltning. UNHCR har i sina planeringsdokument skrivit att en handelsplats planeras in först när 20 000 människor är inplanerade på platsen. Handelsplats är det närmaste offentlig mötesplats det går att hitta i Camp Planning Standards (UNHCR 2019c). Det här går emot det som de själva beskriver som viktigt med att socialt anpassa platsen efter den kultur som de boende har med sig i det de kallar Community based approach. Den psykiska ohälsan som de själva säger kan uppstå då tidigare band med samhällets strukturer klipps tas inte i beaktning då den inte är inplanerad från början. Det vore kanske lämpligt att föreskriva inplanerad mötesplats som obligatorisk i planeringsdokumenten för att kunna säkra social trygghet och därmed förebygga psykisk ohälsa. Eftersom jag personligen inte har besökt ett flyktingläger och inte har hittat någon information om befintliga mötesplatser i några källor, kan jag inte med säkerhet säga att de inte skapas ändå. Förmodligen finns det informella mötesplatser som människor träffas på utan UNHCR:s inblandning. Det hade varit i uppsatsens favör att kunna fastställa vilka typer av mötesplatser som finns utöver planeringen för att kunna förstå vad som saknas. Nu har arbetet istället utgått ifrån att inga mötesplatser finns och har argumenterats utifrån det.

I UNHCR:s planeringsdokument nämns den översiktliga planeringen och planeringen på kvarternivå. Ytterst lite i de dokumenten behandlar den mänskliga skalan (UNHCR 2019c). Optimalt hade det kanske varit om UNHCR kombinerade sina standarder med ett mänskligt perspektiv. Då hade de viktiga säkerhetsavstånden funnits med samtidigt som de boende hade känt sig hemma i miljön. En kombination av de boendes respekt för säkerhetsavstånd och UNHCR:s respekt för det mänskliga livet hade inte varit en omöjlig kombination. Medborgardialogen blir viktig för att ta in de boendes perspektiv men också för att förklara varför utformningen i vissa fall ser ut som den gör. Säkerhetsavstånden är i grund och botten till för att skapa trygga hem för de boende men om det inte kommuniceras ut på rätt sätt kommer inte respekten att komma av sig själv.

Välmående

En landskapsarkitekts roll i ett flyktingläger hade kunnat ge de boende ett mer demokratiskt och välmående liv. På en plats där den psykiska ohälsan är påtaglig och det personliga

utrymmet minimalt skulle de boende få utrymme att leva i sitt bostadsområde istället för att bara överleva. Det finns kritik riktad mot UNHCR:s planering av flyktingläger sedan tidigare men det skulle kunna läggas till den minimala planeringen för människan i gestaltningen. Att skapa offentliga rum i ett flyktingläger som kompletterar hemmets fyra väggar kanske är avgörande för att människor ska ha ett stimulerande liv.

I ett flyktingläger läggs få resurser på att utforma offentliga rum för människans välmående och det tycks inte finnas någon ambition förbättra situationen. Det faktum att UNHCR tydligt poängterar att lägren är temporära och att de därmed inte vill göra någon hemmastadd är oroväckande (UNHCR 2019c). För faktum är att av alla de 68,5 miljoner flyktingar i världen är det endast 2,6 miljoner människor som inte har något val än att bosätta sig i ett flyktingläger (UNHCR 2019g). Oavsett om det är ett temporärt boende eller inte så går det att göra det bra. Landskapsarkitektens yrkesroll och kunskaper hade kunnat förbättra livssituationen för de 2,6 miljoner människor som bor temporärt och har flytt från sina hem i sökandet efter något bättre. Det som inte finns pengar till i stationära hem kan kompletteras med resurseffektiva lösningar i strukturer och offentliga rum. Enkla medel kan användas även där pengar finns i västerländska städer. Studierna om hur växtlighet påverkar människan positivt kanske är vedertaget hos landskapsarkitekter i väst. Men det faktum att målad grönska har positiva effekter skulle kunna användas mer i de offentliga rummen.

Psykiska ohälsa är ett växande problem i hela världen och som tidigare beskrivits är flyktingar mer drabbade än andra grupper (Hameed, Sadiq & Din 2018). Eftersom UNHCR själva är medvetna om detta och vill förbättra situationen är det märkligt att de inte har någon bättre lösning än att använda sig av psykologer. Det finns starka belägg för att förhindra den växande sjukdomen med hjälp av växtlighet (Ulrich, Lunden & Eltinge 1993, Steg, van den Berg, & de Groot 2015). Människor i kris söker sig gärna till grönområden för att slappna av och återhämta sig. Att därför etablera grönska i ett flyktingläger skulle kunna bli en lösning som gynnar många och är därmed mer kostnadseffektiv. Genom daglig rekreation skulle stressnivåerna för flyktingarna kunna sjunka och det skulle finnas utrymme för både förbättrad mental hälsa och allmänt bra välmående.

Vegetation nämns i dagsläget av UNHCR som ett verktyg för att skydda mot väder och vind. Vilket är ett starkt argument för att etablera grönska. Att undvika sandstormar och den gassande solen kan vara livsavgörande. Med vegetation som binder marken blir lägret en behagligare plats att leva på. Trots att det nämns i planeringsdokument tycks det inte appliceras på plats där lägren byggs upp på tomma tomtor mitt i öknen. Där kan det vara svårt att etablera växtlighet utan rätt kompetens. Thomas Palo, miljöexpert, gjorde en artlista i sitt arbete i Jordanien (Palo 2014a). Den listan med arter bestod av både lignoser och perenner som hade kunnat användas naturligt på platsen. Hur de skulle kunna användas är en del av landskapsarkitektens kompetens och uppdrag. En anpassad miljö som lyfter den naturliga skönheten i platsen kan lätt viftas bort som oviktigt när det handlar om människors faktiska överlevnad. Men ett stort hinder för att etablera även rätt grönska är tidsaspekten och det faktum att UNHCR inte vill bygga permanenta boende i flyktingläger.

UNHCR är medvetna om att lägren ofta inte är temporära och därför borde standardmått finnas även för aktiviteter och rekreation. Det faktum att människor flyr från trauman borde vara tillräckligt för att planera in välmående i lägren som en standard. Enligt UNHCR själva prioriteras psykisk ohälsa lika mycket som svält och epidemier. Genom bra byggda miljöer och grönska kan psykisk ohälsa förbättras. De människor som har trauman med sig behöver få utrymme att bearbeta dem och grönområden är de platser som människor i den situationen väljer. Ett grönområde tar visserligen tid på sig att växa till sig men eftersom lägren i regel blir permanenta borde det finnas med i planeringen från början.

Inom arkitekturen är vi enligt mig överens om att det estetiskt vackra spelar stor roll i samhällsbyggnad. Diskussioner om vad som är vackert och tilltalande är högaktuellt i Sverige precis som i andra länder och där kommer det förmodligen alltid att finnas meningsskiljaktigheter. I ett flyktingläger, som kan betraktas som en slags stadsbyggnad, är det därför minst lika viktigt att gestalta en vacker miljö för invånarna. Även vid temporära boende är det en fördel för tryggheten i lägret att de boende känner anknytning till platsen för att de ska skapa säkerhet i grannskapet. Om en plats känns säker skapar det större friheter för alla boende som ger demokratiska fördelar.

Människan behöver utrymme för att återhämta sig, inte minst efter trauman. Att därför planera in mindre rum i stadsbilden för rekreation kan därför vara livsviktigt. Det behöver alltså inte vara stora parker utan det kan räcka med en motsvarighet till en bostadsgård. I en västerländsk stad har människan ofta utrymme för återhämtning i det egna hemmet där trångboddhet inte är standard. Dessutom finns det både parker och stråk att besöka för att få det personliga utrymmet som behövs. I ett flyktingläger behöver samma behovs täckas om inte mer. Då de boende tilldelas tält eller temporära hus avsedda för 3kvm per person behöver det personliga utrymmet förses i de offentliga rummen istället. Genom att skapa mindre offentliga utrymmen i bostadsområdena ges det möjligheter för människor att dra sig undan. Kanske är det orimligt att planera in en park fylld av träd i ett flyktingläger mitt i öknen för att förhindra fenomenet crowding. Det faktum att det tar tid för ett träd att växa till sig är något som måste finnas i åtanke. Men andra verktyg borde kunna skapa utrymmen för den enskilda individens återhämtnings utrymme. En öppen yta som är möblerad med föremål som skalar ner rummet till flera små rum borde fungera som en potentiell lösning under tiden som växtligheten växer till sig. Forskning som visar att bilder på växtlighet hjälper sjuka människor att snabbare återhämta borde kunna appliceras även i flyktingläger. Det optimala hade givetvis varit om plantering av riktiga växter kunde göras men med en snål budget skulle naturbilder kunna göra nytta.

Socialt

I formandet av mindre rum kommer säkerhetsaspekten in i bilden. Den upplevda säkerheten i sitt bostadsområde påverkar även den psykiska hälsan (Polismyndigheten i Stockholms län 2006). Därför kan det vara svårt att planera efter de sociala strukturer som finns i ett flyktingläger. Eftersom det kan finnas olika sociala grupper att ta hänsyn till. En problematik som kan uppstå är då sociala strukturer som inte följer de mänskliga rättigheterna är den

rådande strukturen för majoriteten. Det blir en demokratisk fråga om vems sociala strukturer som efterföljs och hur konsekvenserna blir för de andra. Även om de sociala strukturerna inte bryter mot mänskliga rättigheterna kan det uppkomma situationer då planeringen hämmar en viss grupp av människor. Samtidigt finns det många sociala strukturer som har både fördelar och nackdelar. Då uppstår frågan om vem som har rätten att bestämma vilka delar som ska främjas och vilka som ska motarbetas. Samtidigt finns det belägg för att anpassa lägren efter sociala strukturer för att skapa en trygg miljö där de boende känner sig hemma i. I den situation som flyktingar befinner sig i med flykt från våld och trauman kanske det bästa alternativet är trygghet i början. När tiden i lägret sträcker över en längre tid blir vardagen förmodligen annorlunda för de flesta. Andra behov behöver tillgodoses och den trygga stabiliteten som i början var viktig förändras förmodligen. De olika förutsättningarna för ett temporärt läger och ett permanent blir då påtagligt.

Även om hänsyn tas till befintliga sociala strukturer går det att anpassa säkerhet i staden så att den passar många brukargrupper. De avstånden som står inplanerade för till exempel sanitet lämnar mycket utrymme för design och placering då endast antal meter i avstånd står beskrivet. Att planera de byggda strukturerna i andra formationer än de rader som idag förespråkas skulle kunna lösa detta. Genom att undvika mörka gränder där någon kan stå och gömma sig öppnar sig nya möjligheter för demokratiska läger. Kvartersbildning där mindre offentliga rum fick utrymme är ett alternativ för att skapa säkerhet för de boende. Med bättre uppsikt i dessa rum och gaturummen ger grannarna varandra tryggheten i att vara närvarande.

Med förutsättningarna som beskrivits finns det ett antal behov som behöver täckas in i ett flyktingläger ur ett planeringsperspektiv. Det faktum att arbetslösheten är hög och att skolgången inte är garanterad gör att dagliga aktiviteter som arbete och skola i vanliga fall utgör försvinner. För att kompensera dessa aktiviteter på annat håll i lägren och då den privata ytan är liten är de offentliga rummen nästa alternativ. Aktiviteter som idrott och kultur genererar en tryggare boendemiljö där människor lär känna varandra och sätts i ett sammanhang. Uefas fotbollssatsning i Zaatari camp involverar inte bara de barnen som deltar utan även alla vuxna runt omkring (UEFA Foundation 2015). Det är ett föreningsliv där både ledare, domare och organisatörer gemensamt bidrar till en aktivitet. Planeringen av en fotbollsplan behöver till exempel inte vara dyr eller kräva stora resurser. Det behövs i princip bara en öppen offentlig yta och en boll.

Aktiviteter skulle även kunna skapas i form av förvaltning av grönska om förutsättningarna tillåter. Therapieffekten av att vistas i grönska skulle eventuellt kunna kombineras med både etablering och förvaltning av platser som sedan kunde ge effekt för hela lägren. Det hade varit en resurseffektiv sysselsättning för de boende som inte har ett arbete för att ge de en daglig aktivitet. Där vatten inte är ett problem borde både odling av matgrödor och andra växter kunna vara alternativ. I de områden där torka är vanligt kan det vara frustrerande för boende att se att de delar sina livsavgörande resurser med växtlighet, även om växtligheten är anpassad efter klimatet. Det kan därför vara idé att etablera odling i ett senare stadie av flyktinglägrets utveckling. När de mest kritiska veckorna är över för flyktingarna och de basala behoven har tillgodosetts finns det mer utrymme för att börja med aktiviteter.

Efter att ha läst igenom dokument efter dokument på UNHCR:s hemsida, kan jag konstatera att det finns dokument för allt som rör flyktingar och flyktingläger. Det finns dokument som påpekar den humanitära sidan av gestaltning av flyktingläger likväl som det finns angående vattenförsörjning i flyktingläger. Trots alla dessa dokument tycks inte situationen i lägren vara optimala. Kanske finns det en problematik att dessa styrdokument som är menade för att säkra förhållandena i lägren kan vara 400 sidor långa och kan endast läsas med hjälp av tillhörande dokument som komplement. Det kan även vara så att den specifika kompetensen som en landskapsarkitekt besitter inte finns med i processen. Den översiktliga planeringen som sker i stor skala behandlar inte den mänskliga skalan som en landskapsarkitekt ofta jobbar med. Det är den skalan som inte nämns i de stora dokumenten. Kanske är det den skalan som behövs som mest på en plats som ett flyktingläger.

Vidare forskning

Det hade varit intressant att se hur man kan kombinera flera viktiga områden inom gestaltningen av flyktingläger för att göra de resurseffektiva. En problematik som finns i lägren är den ekonomiska situationen och om den hade kunnat förbättras med hjälp av något som ger värde till hela lägret hade det varit större chans att få igenom det hos FN. Grönskans påverkan på människan skulle eventuellt kunna kombineras med aktiviteter som främjar naturen. Hur skulle det kunna se ut i ett flyktingläger eller på en plats där sysselsättningsgraden är låg? Hur kan landskapsarkitektens verktyg bidra till ett ökat välmående och en högre sysselsättningsgrad? Det vore också en spännande idé att forska i vilka typer av platser som uppstår i ett flyktingläger och varför de uppstår, för att vi ska kunna förstå kulturella skillnader och likheter i dagens städer.

Studien om naturbilderna på sjukhuset skulle kunna ses som en specificering av miljöpsykologiska teorin om att grönska är bra för människans hälsa. Det hade varit intressant att se en ännu mer specifik studie där man inte använder sig av bilder utan till exempel barns ritade bilder av naturen. Då kanske man hade kunnat se om det är själva tanken av naturen som hjälper läkningsprocessen eller om det är den verkliga synen av naturen som bidrar.

Slutsats

Flyktingläger byggs idag av FN för att vara temporära bostadsplatser trots att de vet att verkligheten ser annorlunda ut. Det finns olika behov för en stad som är menad för några veckor och en stad som är permanent. Det gör att de mänskliga basala behoven som behöver täckas i en krissituation täcks av UNHCR:s planeringsstrategier. Men då verkligheten visar på att lägren blir permanenta behövs samma kvaliteter som en stad erbjuder.

I den här typen av miljö där resurserna är små och det privata utrymmet är litet hade det enligt mig varit en bra idé att lägga mer resurser på gemensamma utrymmen så som gaturum och parkrum. Med stöd från vetenskapen finns det många belägg för att öka grönskan i städer och flyktingläger borde inte vara något undantag. Det borde också vara mer ekonomiskt att satsa pengar på något som fler har nytta av än att fokusera på varje familj för sig. Det finns många justeringar som kan göras i planeringen utan att det nödvändigtvis behöver kosta pengar. Att planera in offentliga ytor i kvarter hade till exempel inte kostat mer än platsutrymme.

Tidsaspekten för planeringen av ett läger skiljer sig från världens alla flyktingläger. I de fallen där lägren planeras och byggs upp under en kort tid finns det lite utrymme för att göra en grundlig analys av platsens förutsättningar och människornas kulturella strukturer. Det är en aspekt som är svår att påverka. Men det finns de läger som planeras i förväg och där kan fler aspekter få utrymme i planeringsfasen.

Flyktingläger är juridik och politik i sitt mest utsatta läge. Det känns tråkigt att dra slutsatsen att världspolitikern hindrar utsatta människor till att få boendemiljöer skapade för människans behov. Västvärldens rika länder bestämmer vart pengarna ska gå genom bistånd till organisationer som UNHCR och Education Cannot Wait där de sedan är med och påverkar. Trots kompetenta personer som styr organisationerna har pengarnas makt en stor roll. Även om FN hade börjat planera in människan i flyktinglägren är det inte säkert att bistånd hade fördelats till detta på grund av politiska åsikter. Det verkar dock som att ju längre bort från Europa lägren byggs, desto mindre lägger sig biståndsgivarna i. Det vore därför idé att förbättra de läger som går att förbättra.

Källor

Video och ljud

Grahn, P. [Fortbildning i Alnarp]. (2019a, Mars 13). *Patrik Grahn SLU; stödande miljöer för hälsa och livskvalitet*. <https://www.youtube.com/watch?v=xCn9fkWL0M0>

Grahn, P. [Fortbildning i Alnarp]. (2019b, Mars 13). *Patrik Grahn SLU; olika miljöer som är betydelsefulla för hälsa och livskvalité*. https://www.youtube.com/watch?v=Go_Ll0i_p5k

Grahn, P. [Fortbildning i Alnarp]. (2019c, Mars 13). *Patrik Grahn SLU; teorier om naturens betydelse för människans hälsa* <https://www.youtube.com/watch?v=FEI036yYnsw>

Real stories. (2016, September 6). *Kids in Camps (refugee documentary)*. <https://www.youtube.com/watch?v=L9EZqw7dtdA&t=69s>

Journeyman pictures. (2016, augusti 2016). *Life inside the world's largest refugee camp*. <https://www.youtube.com/watch?v=ctZ80Dlch2E&t=1156s>

UNHCR, the UN Refugee Agency (2013a november 13) *A Day in the Life: Za'atari* <https://www.youtube.com/watch?v=o4OIVW0waEo>

Staden (2018) Avsnitt 94 Islamsk stad - lagen, teglet och tyget. (Podcast). Producent: Sveriges Arkitekter och Arkitektur 2018-06-18

Släktband (2005) Epidemier som härjade förr. (Radioprogram). Sveriges Radio P1 2005 -11-07 <https://sverigesradio.se/sida/avsnitt/67770?programid=2068>

Publicerade och opublicerade

Al-Kilani, S (2014) *A duty and a burden on Jordan* <https://www.fmreview.org/syria/alkilani> (2019-05-13)

Andreaheim, T & Hansén, E(2012) *Trygghet genom gestaltning*. Sveriges Lantbruksuniversitet. Landskapsarkitektprogrammet. Institutionen för stad och land, avdelningen för landskapsarkitektur. https://stud.epsilon.slu.se/4719/1/andreaheim_t_hansen_e_120824.pdf

Boverket (2006) *Lär känna din ort!- metoder att analysera orter och stadsdelar* https://www.boverket.se/globalassets/publikationer/dokument/2006/lar_kanna_din_ort.pdf

Boverket (2010) *Låt staden grönska- Klimatanpassning genom grönstruktur* <https://www.boverket.se/globalassets/publikationer/dokument/2010/lat-staden-gronska.pdf>

Davis, C (2017) <https://archive.attn.com/stories/15150/doctors-new-term-describe-syrian-childrens-suffering> (2019-05-23)

FN Annan, K.A (1998) Memorandum of Understanding between the United Nations and the Republic of Iraq <https://www.un.org/Depts/unscom/s98-166.htm>

FN (1948) *Universal declaration of human rights* <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>

Gehl Institute (2018) *Inclusive Healthy Places*. https://gehl.institute.org/wp-content/uploads/2018/07/Inclusive-Healthy-Places_Gehl-Institute.pdf (2019-04-04)

Gehl, J (2010). *Cities for people*. Washington: Island Press

Hameed, S, Sadiq, A & U. Din, A (2018) *The Increased Vulnerability of Refugee Population to Mental Health Disorders* <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5834240/> (2019-05-13)

Harrison, D (2007) *De första städerna* <https://popularhistoria.se/sveriges-historia/de-forsta-staderna> (2019-05-23)

Henriksson, E (2016) *Urbanisering av flyktingläger*. Sveriges Lantbruksuniversitet. Landskapsarkitektprogrammet. Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning. https://stud.epsilon.slu.se/9888/1/henriksson_e_161215.pdf

Jacobs, J (1961). *The death and life of great American cities*. Modern Library edition New York: Modern Library

Mittner, D (2018). *New towns an investigation on urbanism*. Berlin: Jovis

Mitchell, R. & Popham, F (2008) *Effect of exposure to natural environment on health inequalities: an observational population study*. [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(08\)61689-X/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(08)61689-X/fulltext) (2019-04-15)

Moore, B (2017) *Refugee settlements and sustainable planning*. Forced Migration Review <https://www.fmreview.org/sites/fmr/files/FMRdownloads/en/shelter/moore.pdf>

National Geographic (2018) *After Fleeing War, Refugee Children Face Lasting Psychological Trauma* <https://news.nationalgeographic.com/2018/06/refugee-mental-health-trauma-children-lesbos-greece-crisis-world-refugee-day-culture/>

Nationalencyklopedin (u.å.) *Stad* <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/stad> (2019-05-27)

Nationalencyklopedin (u.å.) *Urbanisering* <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/enkel/urbanisering> (2019-05-27)

Palo, T (2013) *MSB stöder FN med miljöexpert i nytt flyktingläger i Jordanien* <https://www.msb.se/sv/Om-MSB/Nyheter-och-press/Nyheter/Nyhetsarkiv/Nyhetsarkiv-2013/MSB-stoder-FN-med-miljoexpert-i-nytt-flyktinglager-i-Jordanien/>

- Palo, T (2014a) *Ecosystem based management of the Azraq Refugee Camp in Jordan. A baseline environmental assessment*. Opublicerat manuscript
- Palo, T (2014b) *Rapid Environmental Impact Assessment, of the Zaatari camp, Jordan* Opublicerat manuscript
- Park, SH & Mattson, RH (2009) *Ornamental indoor plants in hospital rooms enhanced health outcomes of patients recovering from surgery*
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/19715461>
- Polismyndigheten i Stockholms län (2006) *Bo Tryggt 05*
<http://media.botryggt.se/2017/06/BoTryggt05-komplett.pdf>
- Reuben, A (2019) *Klimatflyktingar*
<https://www.migrationsinfo.se/migration/klimatflyktingar/#fnref-106-11>
- Roger S. & Ulrich, R (2002) *Health Benefits of Gardens in Hospitals*.
[https://www.academia.edu/8672345/Health Benefits of Gardens in Hospitals. Roger S. Ulrich Ph.D](https://www.academia.edu/8672345/Health_Benefits_of_Gardens_in_Hospitals._Roger_S._Ulrich_Ph.D) (2019-04-15)
- Shenoi, S (2017) *Inside the Tent: An In-Depth Analysis on Refugee Camps Through a Science, Technology, and Society Perspective*. Scripps College. 1056.
http://scholarship.claremont.edu/scripps_theses/1056
- Simicic, M (2015) *Jämställda urbana aktivitetsytor för ungdomar*. Sveriges Lantbruksuniversitet. Natur, hälsa och trädgård - Magisterprogram. Institutionen för arbetsvetenskap, ekonomi och miljöpsykologi.
https://stud.epsilon.slu.se/8687/1/simicic_m_151116.pdf
- SLU (2016) *Lyckat pilotprojekt för nyanlända i Alnarps rehabträdgård*
<https://resurs.slu.se/lyckat-pilotprojekt-for-nyanlanda-i-alnarps-rehabtradgard-fortsatter/>
- SLU (2019) *Publikationer vid AEM* <https://www.slu.se/institutioner/arbetsvetenskap-ekonomi-miljopsykologi/publikationer/>
- Sphere (2018) *The Sphere Handbook 2018*
<https://handbook.spherestandards.org/en/sphere/#ch001>
- Sphere (2011) *The Sphere Handbook 2011*
<https://cms.emergency.unhcr.org/documents/11982/45535/The+Sphere+Project/a5169ca8-d13a-4879-b242-5ef51ac75668>
- SCB (2015) *Tätorter i Sverige* <https://www.scb.se/hitta-statistik/sverige-i-siffror/miljo/tatorter-i-sverige/> (2019-05-18)
- Steg, L, E. van den Berg, E & de Groot I. M., J (red.) (2013). *Environmental psychology: an introduction*. Chichester: Wiley-Blackwell

OHCHR (1948) *Universal Declaration of Human Rights*
https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf

OHCHR (1990) *Convention on the Rights of the Child*
<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>

OCHA (2019) *About OCHA Yemen* <https://www.unocha.org/yemen/about-ocha-yemen>

UEFA Foundation(2015) *Football in the Za'atari refugee camp*
<https://uefafoundation.org/action/football-in-the-zaatari-refugee-camp/> (2019-05-15)

Ulrich, R Lunden, O. Eltinge J.L.(1993) *Effects of exposure to nature and abstract pictures on patients recovering from heart surgery* <https://www.healthdesign.org/knowledge-repository/effects-exposure-nature-and-abstract-pictures-patients-recovering-heart-surgery>.

UNHCR (1951) *The 1951 Refugee Convention* <https://www.unhcr.org/1951-refugee-convention.html>

UNHCR (1951-1967) *convention and protocol relating to the status of refugees*
<https://www.unhcr.org/3b66c2aa10>

UNHCR (2008) *A Community-based Approach in UNHCR Operations*
<https://www.unhcr.org/publications/legal/47ed0e212/community-based-approach-unhcr-operations.html> (2019-05-13)

UNHCR (2009) *FORCED DISPLACEMENT IN THE CONTEXT OF CLIMATE CHANGE: CHALLENGES FOR STATES UNDER INTERNATIONAL LAW*
<https://www.unhcr.org/protection/environment/4a1e4d8c2/forced-displacement-context-climate-change-challenges-states-under-international.html>

UNHCR (2010) *Convention and protocol relating to the status of refugees*
<https://cms.emergency.unhcr.org/documents/11982/55726/Convention+relating+to+the+Status+of+Refugees+%28signed+28+July+1951%2C+entered+into+force+22+April+1954%29+189+UNTS+150+and+Protocol+relating+to+the+Status+of+Refugees+%28signed+31+January+1967%2C+entered+into+force+4+October+1967%29+606+UNTS+267/0bf3248a-cfa8-4a60-864d-65cdfce1d47>

UNHCR (2013b) *Operational Guidance Mental Health & Psychosocial Support Programming for Refugee Operations* <https://www.unhcr.org/525f94479.html>

UNHCR (2014a) *Global Strategy for Public Health*
<https://cms.emergency.unhcr.org/documents/11982/45535/UNHCR+-+Global+strategy+for+settlement+and+shelter+%282014-2018%29/56683bcf-f9e9-4119-bcb9-8c251932b58e> (2019-04-04)

UNHCR (2014b) *Global Strategy for Settlement and Shelter*
<https://www.unhcr.org/530f13aa9.pdf>

UNHCR(2014c) *Policy on Alternatives to Camps*
<https://cms.emergency.unhcr.org/documents/11982/45535/UNHCR+-+Policy+on+alternatives+to+camps/005c0217-7d1e-47c9-865a-c0098cfdda62> (2019-04-04)

UNHCR (2014-2015) *Global Appeal Jordan*. <https://www.unhcr.org/528a0a2c13.pdf> (2019-04-18)

UNHCR (2016) *GLOBAL TRENDS - FORCED DISPLACEMENT IN 2016*
<https://sverigeforunhcr.se/sites/default/files/media/globaltrends2016.pdf>

UNHCR (2017a) *GLOBAL TRENDS - FORCED DISPLACEMENT IN 2017*
<https://www.unhcr.org/statistics/unhcrstats/5b27be547/unhcr-global-trends-2017.html>

UNHCR (2017b) *GLOBAL TRENDS 2017 – TRENDS AT A GLANCE*
<https://www.unhcr.org/globaltrends2017/>

UNHCR (2018a) *UNHCR Jordan Fact Sheet 2018*
<http://reporting.unhcr.org/sites/default/files/UNHCR%20Jordan%20Fact%20Sheet%20-%20June%202018.pdf> (2019-04-08)

UNHCR (2018b) *UNHCR Jordan – Zaatari camp Fact Sheet 2018*
<https://data2.unhcr.org/en/documents/download/64690>

UNHCR (2019a) *What is a refugee camp?* <https://www.unrefugees.org/refugee-facts/camps/> (2019-04-04)

UNHCR (2019b) *Making the Za'atari refugee camp a community*
[https://www.unrefugees.org/news/making-the-za-atari-refugee-camp-a-community/\(2019-04-04\)](https://www.unrefugees.org/news/making-the-za-atari-refugee-camp-a-community/(2019-04-04))

UNHCR (2019c) *Camp planning standards (planned settlements)Version 1.6*
<https://emergency.unhcr.org/entry/248797/camp-planning-standards-planned-settlements> (2019-04-04)

UNHCR (2019d) *Dadaab Refugee Complex* <https://www.unhcr.org/ke/dadaab-refugee-complex>

UNHCR (2019e) *Redesigning refugee communities*
<https://www.unhcr.org/innovation/redesigning-refugee-communities/>

UNHCR (2019f) *History of UNHCR* <https://www.unhcr.org/history-of-unhcr.html>

UNHCR (2019g) *Figures at a glance* <https://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html>

UNICEF (2013) *Zaatari camp one year on: short term gains at risk without substantial increased support* https://www.unicef.org/media/media_70040.html

Urban Utveckling (u.å.) *Ortsanalys från boverket*
<https://urbanutveckling.se/ordlista/mno/ortsanalys>

Williamson, T - Catalytic Communities(u.å.) *A city planner responds: What is a favela?*
(2019-05-13) <http://catcomm.org/planner-on-favela/>

Foto:

Zaatari Refugee Camp av Planet Labs Inc (CC BY-SA 4.0)
<https://planetgallery.global.ssl.fastly.net/full/zaatari-camp-full.jpg>

Muntliga källor:

Yasmine Sherif, Director på Education Cannot Wait, 2019-05-03, New York

Thomas Palo, Professor på Sveriges lantbruksuniversitet, 2019-04-22, Mejlkorrespondens